

for at "indpakke" det i postpaulinske ideer, sådan som vi også finder dem i Acta. Matthæusevangeliet tidsfæstes til ca. 135-140.

Bogen er et imponerende forsøg på at se en udviklingslinje i de synoptiske evangelier, der udgår fra Paulus' breve. At Markusevangeliet skulle bygge på mere eller mindre historisk pålidelige Jesus-overleveringer, kommer ikke inden for synsvidde. Formhistoriens forestillinger her afvises som romantiseringer. Evangelierne er ifølge Adamczewski ikke kilder til "den historiske Jesus", men til udfoldelsen af Paulus' Kristus-identitet i skikkelse af narrativisering i en Jesus-fortælling.

Efter endt læsning er man nærmest forpustet. Det er overraskende synspunkter, ikke mindst hos en katolsk fortolker. Men forskningen kommer jo alene videre gennem provokationer. Der er selvfølgelig flere kritiske spørgsmål til Adamczewski. Hvad med bevidnelsen af Matthæusevangeliet, der synes at pege på en tilblivelse omkring 80-90? Og kan det virkelig sandsynliggøres, at forfatteren til Markusevangeliet har kendt og brugt Josefus' skrifter? Og er en så gennemført "allegorisering" tænkelig? Der bliver jo praktisk taget intet tilbage til "den historiske Jesus", som ikke kommer fra Paulus' breve. Alt efter temperament kan man glæde sig/ikke glæde sig over opløsningen af Q-fantomet og over blikket for Paulus' breve som udgangspunkt for evangelierne. Men det er næsten "alt for meget", og selv om forfatteren skulle have ret, får han det næppe. I hvert fald ikke foreløbig. For det er spørgsmål, hvor mange har meget i klemme, og hvor inertens magt er så stor, at mange nok vil tøve med at efterkomme indbydelsen til her at kaste sig ud i en helt ny undersøgelse af de synoptiske evangelier, ja af hele Det Nye Testamente "with the use of the method of critical-intertextual research, which may be regarded as a critical version of the so-called 'canonical approach' of the Bible" (447).

Det engelske glider langt fra altid let. Til gengæld er undersøgelsen trods sin store detailrigdom klart opbygget, sammenfatter hele vejen sine resultater i overskuelige konklusioner, og det forskningshistoriske er særdeles nyttigt. Bibliografi og registre fylder mere end 100 sider.

Mogens Müller

Geert Hallböck

Det Nye Testamente – en lærebog. København: ANIS 2010. 232 s. Kr. 249.

I 1962 skrev Bent Noack en lærebog med titlen *Det nye testamente og de første kristne årtier*, der sigtede mod seminarieundervisningen i kristendom. Denne lærebog dokumenterede ifølge Geert Hallböck et enhedssyn på Det Nye Testamente, som gik tabt efter 1970 og blev erstattet af en pluralitet af metoder og positioner. Men i dag mener Hallböck at kunne finde antydninger af en ny syntese. Hallböcks nye lærebog skal dog ikke repræsentere denne syntese i sin helhed, men fremstiller Det Nye Testamente ud fra en be-

stemt indfaldsvinkel: de nytestamentlige genrer (9f). Tilsvarende præsenterer Hallbäck først og fremmest de nytestamentlige tekster og ikke så meget de historiske begivenheder (Den historiske Jesus får to sider!). Teksterne bliver heller ikke behandlet hverken i kanonisk eller kronologisk rækkefølge, men efter deres tilhørsforhold til bestemte genrer. Disse bliver fremstillet efter deres generelle position i den nytestamentlige litteraturhistorie, som skematiseres ved hjælp af Webers teori om autoritetsudviklingen (karismatisk autoritet, derefter traditionel autoritet og endeligt den institutionelle autoritet, jf. s. 12). Svarende til dette program begynder Hallbäck med liturgiske tekster som fx Filipperbrevshymnen (s. 15: 'I begyndelsen var gudstjenessten'). Han fortsætter med genrerne apokalypse, apostolske breve (Paulus) og parænese (fx Jakobsbrevet). Herefter følger andre genrer, som Hallbäck daterer til en senere periode. Til disse hører også de pseudonyme apostelbreve, der for Hallbäck også er en specifik genre. Konsekvensen af denne metode er, at bestemte skrifter, der blev forfattet senere, fremstilles forholdsmæssigt tidligt. Det sker fx for apokalypsen, som Hallbäck daterer omkring 90 e. Kr., men regner med til den tidlige genre apokalypse, jf. s. 35–38. Omvendt bliver for eksempel Hebræerbrevet, som Hallbäck behandler under kategorien kunstbrev, fremstillet forholdsmæssigt sent, selvom Hallbäck overvejer at datere det før 70 e. Kr. (174). Kapitler om tidshistorie og metoder er placeret sidst i bogen, med den begrundelse, at disse emner for mange læsere kun er pligtstof, »der blot skal overstås, før man kan komme i gang med hovedsagen« (13).

Selvfølgelig kan meget af det, som Hallbäck lægger frem, diskuteres. Et enhedssyn har vi jo vitterligt ikke. Det gælder for eksempel hans skelnen mellem pseudonyme og ægte breve. Ægthedsspørgsmålet er i mange tilfælde fremdeles åbent. Hallbäck mener fx i modsætning til de fleste andre eksegeter, at 2. Thessalonikerbrev er ægte (jf. s. 31; 65). Jeg selv føler mig ikke sikker vedrørende 1. Petersbrev, som for Hallbäck og mange andre er et pseudonymt skrift (jf. s. 126–127). Man kan også spørge, om ikke konflikten imellem Presbyteren og Diotrefes i 3. Johannesbrev ville kunne fortolkes anderledes, end Hallbäck gør, når han henregner Presbyteren til den traditionelle autoritetstype og Diotrefes til den institutionelle (164). Kunne ikke omvendt presbyteren repræsentere en forholdsmæssig fremskreden udvikling, idet han passer til den institutionelle autoritetstype? Presbyteren blander sig i en anden menighed; kan det ikke sammenlignes med 1. Klemensbrev, hvor romermenigheden giver anvisninger til korintermenigheden? 1. Klemensbrev kan antyde, at metropolitane autoritetsstrukturer er under udvikling, og måske passer det også til det 3. Johannesbrev.

Det er for en universitetsteolog fra Tyskland svært at bedømme, om Hallbäck's bog er velegnet til seminarieundervisningen i Danmark. I hvert fald vil læsere, sikkert også studerende fra de første semestre på universitetet, kunne blive inspireret af bogen. Men i mine øjne ville det være en god idé,

at tilføje litteraturhenvisninger til et andet oplag af bogen. Bliver man nysgerrig undervejs, og det skulle gerne være formålet med en lærebog, får man lyst til at læse videre. Og så forstår jeg ikke, hvorfor informationer om tids-historie og metoder ifølge Hallböck for mange læsere kun er »pligtstof«. Specielt Palæstina på Jesu tid er et emne, som godt kan fascinere – også læsere med distance til teologien eller videnskab overhovedet. Selv metoderne kan blive interessante for den slags læsere: Forstår de ikke alt, så forstår de i det mindste til en vis grad en metode og får på denne måde et indtryk af, hvad videnskab egentlig er. I øvrigt skulle man med sine bøger henvende sig til interesserede læsere. De andre når man jo alligevel ikke, og skulle vel egentlig heller ikke blive lærere.

Jan Dochhorn

Holger Villadsen

Perikoper og kirkeår i oldkirken. Jerusalem, Konstantinopel og Rom. København: Books on Demand 2010. 212 s. Kr. 140.

Som sagkyndig patristiker var Holger Villadsen fra 1988-93 liturgisk sekretær for biskopperne ved færdiggørelsen af *Den Danske Alterbog*. Fra denne periode stammer flere af bidragene i nærværende udgivelse. Bogens fem studier har alle været trykt før som enkeltstående artikler, nogle i svært tilgængelige publikationer, hvorfor det synes rimeligt, at de nu kommer samlet. De beskæftiger sig alle på en eller anden måde med de oldkirkelige perikopesystemer og kredser om navnlig to emner: Dels antallet og rækkefølgen af de bibelske læsninger, dels principperne for brugen af de gammeltestamentlige læsninger.

Det første bidrag, "Skrifternes segl" (1987), indeholder en oversigt over de bibelske læsninger i de østlige kirker fra 4.-8. årh. I alt oplystes tolv geografisk, kronologisk og konfessionelt ret forskellige kilder til gudstjenestelige læsesystemer. Der er mange forskelle, men også væsentlige fællestræk: Læsningerne falder i gudstjenestens første del inden prædiken og forbøn, der er normalt mindst to perikoper, og rækkefølgen er først en GT-læsning, derefter en NT-læsning uden for evangelierne og til sidst en læsning af en evangelietekst.

Navnlig iagttagelsen af den stigende rangrækkefølge med evangeliet som den sidste og vigtigste tekst *inden* prædiken og nadver danner i bogens andet bidrag, "Epistel eller udgangslæsning" (1987), baggrund for en kritik af det gudstjenesteforslag, der blev givet af liturgikommisionen i 1970-80'erne. Her blev det blandt andet foreslået, at epistellæsningen skulle flyttes fra formessen og i stedet anvendes som udgangslæsning mellem den afsluttende kollekt og den aronitiske velsignelse. HV argumenterer overbevisende for, at en sådan ændring mangler et sikkert historisk fundament, og at det derfor